

Saulius GENIUŠAS

Honkongo kiniškasis universitetas, Kinija

Sąmoningumas, sąmonė, savimonė

Santrauka. Straipsnyje apie sąmoningumą, sąmonę ir savimonę kalbama nagrinėjant Vytauto Kavolio knygos „Sąmoningumo trajektorijos“ filosofinę ir metodologinę reikšmę, siekiant apibrėžti kultūrinio sąmoningumo tyrimų lauką. Teigiama, kad V. Kavolio įvesta „sąmoningumo“ sąvoka atskleidžia paslėptą Lietuvos kultūros dimensiją, kuri negali būti redukuota nei į sąmonę, nei į savimonę. Sąmoningumas suprantamas kaip istoriškai kintantis, kolektyvinis ir iš dalies nesąmoningas pamatinių nuostatų bei prielaidų tinklas, kuris tam tikru laikotarpiu bendruomenei atrodo savaime suprantamas ir natūralus. Straipsnyje išskiriami keturi sąmoningumo bruožai: jis žymi mažiausiai reflektuotus mąstymo ir jausmo ryšius; nusako ne atsitiktines nuomones, o gilumines struktūras; yra kolektyvinis, o ne individualus fenomenas; jis istoriškai kinta. Taip sąmoningumas priartėja prie Hanso Georgo Gadamerio išankstinių nuomonių sampratos ir gali būti suvoktas kaip kolektyvinė sąmonė – sąmonės pamatas ir jos atskaitos taškas. Straipsnyje taip pat išryškinama metodologinė problema: kaip sąmonė gali reflektuoti savo pačios pamatą, kuris jai iš esmės nėra tiesiogiai prieinamas? Parodoma, kad V. Kavoliui literatūra, ypač poezija, yra privilegijuotas kelias, vedantis į lietuviškąjį sąmoningumą. Straipsnio pabaigoje „sąmoningumo“ sąvoka taikoma analizuojant lietuviškąjį laisvės ir Europos supratimą. Pabrėžiama, kad laisvė ir europinė tapatybė nėra natūralios duotybės – jos yra trapūs, istoriškai susiformavę sąmoningumo pasiekimai, kuriuos galima ir būtina reflektuoti bei sąmoningai puoselėti.

Raktažodžiai: sąmoningumas, sąmonė, savimonė, kolektyvinė sąmonė, išankstinės nuomonės, Vytautas Kavolis.

Ką reiškia tirti kultūrinio sąmoningumo istoriją? Kaip apibrėžti šių tyrinėjimų tematiką ir koks yra jų tikslas? Prieš 30 metų Čikagoje išleistose Vytauto Kavolio „Sąmoningumo trajektorijose“ susiduriame su intelektualiai originalia, plačia ir daug žadančia perspektyva, padedančia svarstyti šiuos pamatinius klausimus. Šioje knygoje pateikto tyrimo išskirtinė reikšmė ta, kad jis atskleidžia užslėptą Lietuvos kultūros dimensiją, kurią V. Kavolis

įvardijo „sąmoningumo“ sąvoka. Kas gi yra sąmoningumas? Pasiskolindamas Eugeno Finko terminą, teigčiau, kad sąmoningumas yra „operatyvinė sąvoka“ (vok. *operative Begriff*)¹: viena vertus, visos šioje knygoje nagrinėjamos temos turi būti suprantamos remiantis sąmoningumo samprata; kita vertus, pati „sąmoningumo“ sąvoka lieka galutinai neapibrėžta. Šiame tekste siekiu išskleisti pamatines filosofines prielaidas, kuriomis grindžiami V. Kavolio sąmoningumo tyrinėjimai. Mano tikslas – eksplikuoti tai, kas „Sąmoningumo trajektorijose“ tik suponuojama, ir taip nužymėti sąmoningumo prasmės kontūrus bei jo istorinę, kolektyvinę ir transcendentalinę reikšmes.

„Sąmoningumo trajektorijose“ pristatomi tyrinėjimai remiasi įžvalga, kad faktografija suteikia tik paviršutinišką kultūros istorijos supratimą. Kultūros istorija negali būti redukuojama į istorinių faktų seką ir jos pristatymą. Norint suprasti kultūrą ir jos istoriją, būtina pereiti nuo faktų lygmens prie gilesnių prasmės plotmių ir atsekti toje kultūroje dominuojančias sąmoningumo formas. Tokiu pagrindu V. Kavolis, pasiskolindamas Ernsto Cassirerio pamatinę sąvoką, sąmoningumo trajektorijas apibūdina kaip simbolines formas.² Kas yra skirtingais laikotarpiais priimama kaip savaime suprantama tiesa tam tikros kultūros kontekste? Būtent į šį pamatinį klausimą „Sąmoningumo trajektorijose“ siekiama pateikti atsakymą.

Kaip minėjau, niekur šioje knygoje pamatinė „sąmoningumo“ sąvoka nėra aiškiai apibrėžta. Sunkumus, su kuriais susiduriame bandydami suprasti šios sąvokos prasmę, galima paaiškinti keliant klausimą, kaip šį terminą reikėtų versti į kitas kalbas. Angliškai parengtame V. Kavoliui skirtame „Wikipedia“ puslapyje³ „sąmoningumas“ verčiamas į anglų kalbą terminu „consciousness“.⁴ Tačiau ši knyga skirta sąmoningumo, o ne sąmonės trajektorijų analizei. Remiantis Lietuvių–anglų kalbų žodynu, „sąmoningumas“ į anglų kalbą taip pat gali būti verčiamas kaip „awareness“. Vis dėlto sąmoningumas nėra savimonė. Kaip tuomet suprasti ryšį tarp sąmoningumo, sąmonės ir savimonės? Tiesiogiai prie šio klausimo sugrįšiu šio teksto pabaigoje.

Teigčiau, kad aiškiausia „sąmoningumo“ sąvokos apibrėžtį randame 79-ajame „Sąmoningumo trajektorijų“ puslapyje:

Sąmoningumo istorijoje bandoma atpažinti pagrindines galvojimo ir jausmo struktūras, kurios tam tikrame istorijos laikotarpyje suteikia jam būdingą formą to laikotarpio žmonių spontaniškam galvojimui ir jausmui. Struktūros vardu vadiname ne visa tai, ką kurio nors laikotarpio žmonės galvoja ar jaučia, o tuos minčių ir jausmo sąryšius, kurie funkcionuoja kaip ‚natūralios‘, ‚savaime suprantamos‘ jų galvojimo ar jautimo prielaidos, jų architektoniški fundamentai. Sąmoningumo istorija bando atskleisti, kas žmogaus sąmoningume yra jo tvirčiausi, bet kaip tik dėl to kartais ir mažiausiai sąmoningi elementų ryšiai.⁵

¹ Fink, Eugen, „Operative Begriffe in Husserls Phänomenologie“, in *Studien zur Phänomenologie 1930–1939*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1966, 179–204.

² Cassirer, Ernst, *Philosophie der symbolischen Formen*, Bände 1–3. Hamburg: Felix Meiner, 2023; Kavolis, Vytautas, *Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvos kultūros modernėjimo aspektai*. Chicago: AM & M Publications, 1986, 9.

³ „Vytautas Kavolis“, *Wikipedia*, žiūrėta 2026 kovo 10, https://en.wikipedia.org/wiki/Vytautas_Kavolis.

⁴ Aptariamasis knygos pavadinimas į anglų kalbą verčiamas taip: *The Trajectories of Consciousness: Modernization Aspects of Lithuanian Culture*.

⁵ Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos*, 79.

Norėčiau pateikti keturias pastabas:

- 1) Pasak V. Kavolio, sąmoningumas žymi tai, kas priimama kaip „savaiame suprantama“ ir „natūralu“. Kitaip tariant, „sąmoningumo“ sąvoka nusako „mažiausiai sąmoningus elementų ryšius“, t. y. tuos galvojimo ir patyrimo klodus, kurie egzistuoja be refleksinės savimonės. Dėl to svarbu nepažiūrėti ne tik skirtumo tarp sąmoningumo ir savimonės, bet ir skirties tarp sąmoningumo ir sąmonės, kuri minėtuose vertimuose į anglų kalbą yra užtušuojama. Itin dažnai nesame sąmoningi tam, ką V. Kavolis įvardija „sąmoningumo“ terminu; itin dažnai mūsų sąmoningumas slypi už mūsų savimonės ribų.
- 2) V. Kavolis nekalba apie bet kokias nuomones ar išvalgas, kurios priimamos kaip „savaiame suprantamos“ ir „natūralios“. „Sąmoningumo“ sąvoka žymi *pagrindines* galvojimo ir jausmo struktūras.
- 3) Sąmoningumas yra ne individualus, o bendruomeniškas fenomenas. Šia sąvoka V. Kavolis siekia įvardyti tas spontaniško galvojimo ir jausmo formas, kurios yra *bendros* tam tikrai bendruomenei tam tikru jos egzistavimo laikotarpiu. Ja nurodoma ne tik į tai, ką kiekvienas mūsų individualiai, bet ir tai, ką „mes“, kaip tam tikra bendruomenė, priimame kaip „savaiame suprantama“ ir „natūralu“.
- 4) Sąmoningumas yra *istorinė* sąvoka: tai, ką „mes“, kaip tam tikra bendruomenė, priimame kaip „savaiame suprantama“ ir „natūralu“, istoriškai kinta.⁶

Taigi, „sąmoningumo“ sąvoka nusakomos tos pamatinės prielaidos, kurias tam tikra bendruomenė tam tikru laikotarpiu priima kaip savaiame suprantamas ir nekvestionuojamas. V. Kavolio aprašomas sąmoningumo fenomenas artimas tam, kurį Hansas Georgas Gadameris vadina išankstinėmis nuomonėmis (vok. *Vorurteil*).⁷ Šioje knygoje V. Kavolis siekia išnagrinėti būtent tai, kas dažniausiai lieka už tyrinėjimų ribų, – ne dėl to, kad nagrinėjamos temos būtų neaktualios, o veikiau dėl to, kad jos fundamentaliai svarbios. Tiek H. G. Gadamerio išankstinės nuomonės, tiek V. Kavolio sąmoningumas dažnai pražiūrimi, nes būtent jie grindžia tam tikru laikotarpiu dominuojančią pasaulėžiūrą.⁸

Šios refleksijos leidžia geriau suprasti ryšį tarp sąmonės ir sąmoningumo. Turime pagrindo teigti, kad *sąmoningumas yra sąmonės pamatas* ta prasme, jog jis yra pamatinė prielaida ir atsparos taškas, kuriuo grindžiama tam tikroje bendruomenėje tam tikru metu vyraujanti pasaulėžiūra. Sąmoningumą galime suprasti kaip *kolektyvinę pasąmonę*, funkcionuojančią kaip fundamentali sąmonės dimensija. V. Kavolio tikslas

⁶ Juozo Tumo-Vaižganto citata, su kuria susiduriame pačioje V. Kavolio knygos pradžioje, puikiai iliustruoja istoriškai kintantį sąmoningumą: „man gi vergija tebuvo gyvas faktas: jis tebesireiškė tėvelio nejučiomis tebesilaikomo ir kitiems tebepatariamo dėsnio: lenkis, kad ir tau nekliūtų. Manęs tai nebeįtikino; manęs nebeėmė noras lenktis, ir aš paskui nebesilenkiau...“

⁷ Pasak H. G. Gadamerio, išankstinė nuomonė yra būtinas „išankstinis supratimas“, kuris yra įsišaknijęs tradicijoje ir yra esminis visų žmogiškųjų supratimų ir interpretacijų atspirties taškas. Gadamer, Hans-Georg, *Tiesa ir metodas: pamatiniai filosofinės hermeneutikos bruožai*, iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2019.

⁸ Tai nereiškia, kad apie dominuojančią pasaulėžiūrą būtina kalbėti vienaskaita. Kaip V. Kavolis parodė „Sąmoningumo trajektorijų“ 1 skyriuje, skirtame Lietuvos kultūrai iki XVIII a. vidurio aprašyti, tradicinė lietuviška pasaulėžiūra buvo išsiskaidžiusi į tris sluoksnius: liaudiškąjį, bajoriškąjį ir bažnytinį (žr. Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos*, 15ff).

„Sąmoningumo trajektorijose“ – neleisti Lietuvos kultūrai likti vien nuojautų lygmenyje ir suteikti jai prieigą prie joje dominuojančių sąmoningumo šaltinių.

Pereikime prie metodologinių problemų, kurias iškelia toks „sąmoningumo“ sąvokos prasmės paaiškinimas. Pradėkime nuo, regis, akivaizdaus dalyko: viskas, kas duota sąmonei, jai atsiveria iš tam tikro atskaitos taško. V. Kavolio samprotavimai šioje knygoje grindžiami ambicija nukreipti sąmonės dėmesį į tuos atskaitos taškus, kuriais ji pati yra paremta. Toli gražu neaišku, kaip sąmonė gali įgyvendinti tokį radikalų tikslą.

Jeigu, kaip anksčiau minėta, sąmoningumą suprantame kaip kolektyvinę pasąmonę, ar nereikėtų daryti išvados, kad šis sąmonės lygmuo pačiai sąmonei iš esmės nepasiekiamas? Kiekviena akis turi akląją zoną – negali matyti savęs pačios. Ar neturėtume to paties sakyti ir apie sąmonę?

Skeptiškai nusiteikęs skaitytojas gali paklausti, ar sąmoningumas, apibrėžiamas kaip sąmonės pamatas, neatsitiktinai lieka pačiai sąmonei neprieinamas. Ar nėra taip, kad sąmonė visuomet remiasi „galvojimo ar jautimo prielaidomis“, kurios jai pačiai nesuprantamos? Ir ar iš to neišplaukia išvada, jog sąmonė neišvengiamai yra svetima sau pačiai būtent todėl, kad jos pačios sąmoningumo šaknys jai išlieka nesuvokiamos?

Nors pats V. Kavolis metodologiniu lygmeniu šios problemos nenagrinėjo, jo tyrinėjimai pagrįsti prielaida, kad ją galima spręsti pasitelkiant tam tikrus metodologinius aplinkkelius. Iš tiesų, akis negali matyti savęs tiesiogiai, tačiau gali išvysti savo atvaizdą veidrodyje. Panašiai ir sąmoningumas, suprastas kaip sąmonės pamatas, gali tapti sąmonės objektu tik tuomet, kai sąmonė atranda objektus, galinčius atlikti veidrodžio funkciją.

V. Kavolio sąmoningumo tyrinėjimai remiasi prielaida, kad tam tikri *tekstai* yra būtent tokie objektai, kurių pagrindu sąmonė gali reflektuoti sąmoningumą. *Literatūra* – šiuo atveju lietuvių literatūra – tampa metodologiniu pamatu, kuriuo grindžiami sąmoningumo trajektorijų tyrinėjimai. Tai paaiškina ir neįtikėtiną gausą citatų, su kuriomis susiduriame „Sąmoningumo trajektorijose“.

V. Kavolio tyrinėjimai grindžiami prielaida, kad jokia kita literatūros forma taip gerai nereprezentuoja lietuviško sąmoningumo kaip *poezija*. Tai, žinoma, nereiškia, kad negalėtume kalbėti apie kitas meno formas kaip metodologinius aplinkkelius, suvedančius sąmonę su sąmoningumu. Vis dėlto apie kitas meno formas, kaip ir apie filosofiją, V. Kavolis kalbėjo tik epizodiškai. Lietuvių istorijos kontekste poezija tampa tarsi karališkuoju keliu į sąmoningumą.

Toliau kyla tokių klausimų: ar toks metodologinis pasitikėjimas poezija kaip patikima prieiga prie sąmoningumo šaltinių nėra paremtas romantine metafizika, kuria remiantis poetas yra genijus, o jo kūryba išreiškia įgimtą, transcendentinę ar gamtinę jėgą, atskleidžiančią paslėptus realybės aspektus? Tie, kurie nėra pakerėti tokios romantinės metafizikos, gali paklausti: ar turime teisę taip lengvai atmesti galimybę, kad *bent jau kartais* poetai išreiškia tik savo pačių asmenines mintis ir bent jau tokiais atvejais jų kūriniai nereprezentuoja kolektyvinės pasąmonės, kurią V. Kavolis vadina „neišdirbtąja sąmoningumo istorijos žaliava“⁹? Kaip tuomet atskirti, kada poetai kalba savo pačių, o kada – kolektyvinės pasąmonės vardu?

⁹ Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos*, 32.

Toli gražu neaišku, kaip V. Kavolis atsakytų į šiuos klausimus. Kaip minėta, čia kalbama apie filosofines prielaidas, kuriomis grindžiami V. Kavolio tyrinėjimai. Bandydami šią problemą spręsti, galime remtis hermeneutinio dosnumo principu ir teigti, kad atsakymas priklauso nuo to, kokią reikšmę tam tikram literatūros kūriniai suteikia konkreti skaitytojų bendruomenė. Tai, ar konkretus literatūros kūrinys atskleidžia kolektyvinę bendruomenės sąmonę, priklauso nuo to, ar ši bendruomenė jame atpažįsta savo pačios sąmoningumą.

Be jokios abejonės, toks atsakymas nėra pamatinis ir pats kelia kitų klausimų. Visų pirma, negalime atmesti galimybės, kad tam tikrame literatūros darbe aiškiai įvardijamos tam tikrai bendruomenei būdingos galvojimo ir jautimo prielaidos, nors pati bendruomenė jų neatpažįsta ir nepripažįsta. Antra, taip pat negalime atmesti galimybės, kad tai, ką tam tikra bendruomenė priima kaip jai būdingas galvojimo ir jautimo prielaidas, iš tiesų yra ideologiškai paties literatūros kūrinio suformuotas simuliakras, kuris toli gražu ne atskleidžia, o veikia uždengia kolektyvinę sąmonę. Trečia, nepamirškime, kad sąmoningumas yra istorinė kategorija, t. y. kad sąmoningumas kinta laiko tėkmėje. Tai reiškia, kad tai, ką tam tikra bendruomenė atpažįsta literatūros kūrinuose kaip savo pačios galvojimo ir jautimo prielaidas, iš tiesų žymi santykį tarp dabarties ir kitų laiko dimensijų: šių dienų bendruomenė atpažįsta save pačią iš praeities ją pasiekiančiuose literatūros kūrinuose ir šios refleksijos pagrindu projektuoja savo pačios ateitį.

Kokios yra sąmoningumo ribos? Ką ši sąvoka apibrėžia ir kas slypi už jos ribų? Toli gražu neaišku, kaip į šiuos klausimus atsakyti. Viena pamatinių to priežasčių yra tai, kad V. Kavolio „Sąmoningumo trajektorijos“ paremtos filosofiniu ir moksliniu kuklumu.¹⁰ Kaip nėra griežtos metodologinės prieigos prie sąmoningumo, taip nėra aišku ir tai, kaip plačiai ar siaurai šią sąvoką reikia suprasti.

Tikiuosi, kad šios refleksijos aiškiai parodo, kokia turtinga yra „sąmoningumo“ sąvoka. Sąmoningumas nėra savimonė visų pirma todėl, kad dažnai jis pasireiškia be refleksinės savimonės. Sąmoningumas nėra ir sąmonė; veikia jis žymi kolektyvinę sąmonę, kurią turime suprasti kaip sąmonės pamatą ir atskaitos tašką. Sąmoningumas žymi istorinę, kolektyvinę ir kartu transcendentalinę sąmonės dimensiją, aprėpiančią pamatines prielaidas, kuriomis tam tikru laikotarpiu remiasi dominuojanti kolektyvinė pasaulėžiūra. Paradoksalu, tačiau „sąmoningumo“ sąvoka yra ir istorinė, ir transcendentalinė. Tai reiškia, kad sukamės hermeneutiniu ratu: viena vertu, tam tikra kolektyvinė istorija grindžiama jai būdingu sąmoningumu, kita vertus, šis sąmoningumas pats yra istoriškai formuojamas.

Viena vertus, norint suprasti sąmoningumą kaip tokį, būtina aiškiai suvokti, kuo jis skiriasi nuo sąmonės ir savimonės. Kita vertus, svarbu nepažiūrėti, kad ryšys tarp šių trijų pamatinių sąvokų grindžiamas ne tik šiame tekste pristatyta perskyra. Bet kuri kultūra, besiiimanti tyrinėti sąmoningumą, pradžioje susiduria su šia pamatine perskyra tarp sąmoningumo, sąmonės ir savimonės. Pradiniame tyrinėjimų etape sąmoningumas pasireiškia kaip pačiai sąmonei savimonės pagrindu nepasiekiamas sąmonės pagrindas. Tačiau kartu būtina atkreipti dėmesį, kad sąmoningumo tyrinėjimai remiasi prielaida, jog būtent tokią griežtą perskyrą tarp šių trijų terminų galima tyrinėjimais įveikti. Sąmoningumo

¹⁰ Esu dėkingas prof. Egidijui Aleksandravičiui už Vytauto Kavolio dirbtuvėse išsakytas mintis apie V. Kavolio filosofinį kuklumą, kuris buvo paremtas įžvalga apie racionalumo ribas.

tyrinėjimų tikslas – rasti būdą sąmonei savimonės pagrindu suprasti sąmoningumą kaip jos pačios patirties pagrindą ir atspirties tašką.

„Sąmoningumo trajektorijose“ V. Kavolis nekalbėjo apie sąmoningumą kaip tokį, bet tyrinėjo Lietuvos kultūros istoriją, siekdamas pristatyti pamatines lietuviškojo sąmoningumo paradigmas. Šioje knygoje, skirtoje Lietuvos kultūros modernėjimo aspektams aprašyti, V. Kavoliui ypač rūpėjo laisvės sąmoningumo užuomazgos Lietuvos kultūros istorijoje. Galime teigti, kad sąmoningumo trajektorijos žymi laisvėjimo procesą, būdingą lietuviškajam sąmoningumui.

Tai, kad lietuviai save supranta kaip laisvas būtybes ir pačią laisvę supranta kaip kažką, kas yra savaime suprantama ir nekvestionuojama, turi būti suprasta ne kaip kas nors natūralaus, o kaip istorinio proceso išdava. Mūsų sąmoningumas, kaip laisvų būtybių sąmoningumas, yra tapęs mūsų pasaulėžiūros atramos tašku ir turi būti suprastas kaip itin svarbus Lietuvos kultūros istorijos pasiekimas. Tai reiškia, kad literatūra, ypač poezija, ne tik atskleidžia mūsų kolektyvinę pasąmonę, bet ir ją formuoja.

Tuo pat metu lietuviškojo sąmoningumo, kaip laisvėjimo proceso, formavimas yra neatsiejamas nuo suvokimo, kad laisvė turi būti susijusi su tam tikra rizika, be kurios gali prarasti savo egzistencinę prasmę. Jono Aisčio žodžiais, „niekada mudu [su Antanu Miškiniu] labai daug laisvės netroškome. Menininkui reikia laisvės su saiku, jam reikia, kad tiesos skelbimas būtų surištas su rizika ir pavojumi. Ir tik dėl tos priežasties opozicijos menininkai yra stipresni už pozicijos menininkus... Kai menininko laisvės jokie saitai nevaržo, jis, norėdamas būti tradiciniai drąsus, iškrypsta iš tikrojo kelio ir nukreipia savo drąsą į neesminius gyvenimo reiškinius.“¹¹ Taip pat svarbu nepažiūrėti, kad jeigu laisvė yra istorinio proceso išdava, tuomet neturime jokio pagrindo galvoti, jog ji negali būti prarasta. Laisvės įsišaknijimas istorijoje taip pat žymi jos nestabilumą. Tokiame kontekste galime suprasti V. Kavolio inicijuotų sąmoningumo tyrinėjimų svarbą. Tokie tyrinėjimai grindžiami ne tik ambicija pakelti tam tikrą kultūrą į refleksinės savimonės lygmenį, bet ir siekiu suteikti jai galimybę atpažinti savo esmines vertybes ir taip sudaryti sąlygas jas sąmoningai kultivuoti.

Šias refleksijas noriu užbaigti atkreipdamas dėmesį į vieną lietuviškojo sąmoningumo aspektą, kuris ypač šiandien įgyja vis didesnę prasmę. Šio pavyzdžio nepasiskolinu tiesiogiai iš V. Kavolio tyrinėjimų, nors jį ir inspiruoja samprotavimai, su kuriais susiduriame „Sąmoningumo trajektorijose“. Kalbu apie Lietuvos ryšį su Europa. Sekdami V. Kavolio samprotavimais, galime teigti, kad Europos šalyse dominuoja skirtingos Europos sampratos ne vien dėl ekonominių ir politinių priežasčių, bet ir dėl to, kad šios sampratos remiasi skirtinguose kultūrinuose kontekstuose susiformavusiu sąmoningumu.

Paimkime kaip pavyzdį Stefano Zweigo „Vakarykštį pasaulį: europiečio prisiminimus“¹². Šioje knygoje S. Zweigas kalba apie dvi Europas kaip apie du reikšmingai skirtingus pasaulius. Pirmasis – kosmopolitiška, įvairių kultūrų Europa, egzistavusi iki Pirmojo pasaulinio karo (pasak S. Zweigo, ši pasaulį ypač gerai reprezentuoja Habsburgų laikų Viena). Antrasis – susiskaldžiusi, nacionalistinė, karo nuniokota Europa, atsiradusi po Pirmojo pasaulinio karo. „Vakarykščiame pasaulyje“ S. Zweigas aprašo šį tragišką

¹¹ Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos*, 187.

¹² Zweig, Stefan, *Vakarykštis pasaulis: europiečio prisiminimai*, vertė Giedrė Sodeikienė. Vilnius: Tyto alba, 2024.

nuosmukį ir savo nostalgiją tam prarastam pasauliui, kuriame dominavo saugumo jausmas, vyko intelektualiniai mainai, sienos nereiškė izoliacijos, o bendra europinė tapatybė buvo savaime suprantama. Visa tai, pasak S. Zweigo, Europa prarado po Pirmojo pasaulinio karo; šį pasaulį sunaikino agresyvus nacionalizmas ir totalitarizmas.

Jeigu lygintume S. Zweigo pateiktą pasaulėžiūrą su ta, kuri skirtingais dešimtmečiais dominavo Lietuvoje, susidurtume su reikšmingais skirtumais. Juos galime aiškinti tuo, kad Lietuvos istorijoje Pirmojo pasaulinio karo pabaiga žymi ne nuosmukį, o priešingai – atgimimą. Kaip pabrėžė V. Kavolis, „[P]irmasis pasaulinis karas nebuvo taip esmiškai sukrėtęs lietuvių galvosenos, kaip jis sukrėtė Vakarų Europą. Jei Europoje griuvo ištisos pasaulio sampratos <...>, tai Lietuvoje šis vertybių perkratymo amžius Gilesnių pėdsakų nepaliko“¹³. Būtent dėl to XX a. 3 ir 4 dešimtmečiai, kuriuos S. Zweigas aprašo kaip nuosmukį ir krizę, Lietuvoje dažnai suvokiami kaip aukso amžius: „nepriklausomybės atgavimo džiaugsmas ir savosios valstybės kūrimo rūpesčiai buvo užgožę pasaulio <...> griuvimo garsus“¹⁴.

Gilesnė pasaulio praradimo patirtis lietuvių sąmoningumą palietė per Antrąjį pasaulinį karą.¹⁵ Todėl ir šiandien, kalbant apie šiuos XX a. dešimtmečius, skirtinguose kultūrinuose kontekstuose jie įgyja skirtingas prasmes. Tai neturėtų stebinti: Lietuvoje ir už jos ribų dominuojančios istorijos sampratos remiasi skirtingu sąmoningumu, t. y. tam tikromis pamatinėmis nuostatomis, kurios yra mūsų pačių istorijų suformuotos ir drauge formuoja mūsų istorinę ateitį.

Tikiuosi, kad šiame tekste pateiktos mintys apie įvairias sąmoningumo dimensijas, kurios sudaro šios sąvokos reikšmę, leidžia geriau suprasti, kodėl sąmoningumas turi fundamentalią filosofinę, istorinę ir kultūrinę prasmę. „Sąmoningumo“ sąvoka leidžia mąstyti kultūrą ne tik kaip istorinių faktų seką, bet ir kaip tam tikru metu dominuojančių pamatinių nuostatų ir pasaulėžiūrinių orientyrų lauką. V. Kavolio siūlomas žvilgsnis į lietuviškąją sąmoningumą parodo, kad šios nuostatos nėra nei savaime duotos, nei nekintamos. Jos yra istoriškai susiformavusios ir todėl pažeidžiamos, bet kartu atviros tolesnei kaitai ir refleksijai. Būtent tuo aktualūs sąmoningumo tyrinėjimai: jie ne tik leidžia geriau suprasti, kas esame ir kokiomis „savaime suprantamomis“ prielaidomis dalijamės, bet ir suteikia galimybę kritiškai jas peržiūrėti, sąmoningai jas puoselėti arba keisti.

¹³ Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos*, 50.

¹⁴ *Ibid.*, 50. Tuo pat metu svarbu nepažiūrėti įvairių šiuo laikotarpiu kitusio sąmoningumo niuansų. V. Kavolis atkreipė mūsų dėmesį į 1) siaurėjantį pasaulėvaizdį, 2) siaurai institucionalizuotą lyčių vaidmenį, 3) besikeičiantį požiūrį į švietėjiškus idealus. 1) „Dešimtmetyje prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir Vydūnas, ir Čiurlionis, ir Krėvė intensyviai domėjosi Indijos civilizacija. Nepriklausomoje Lietuvoje jokia nevakarietiška civilizacija tokių reikšmingų kūrybinių asmenybių taip intensyviai jau nebetrūkė. Kinija, arabų pasaulis ir <...> žydų tradicija lietuvių sąmoningumo lauke gilesnio įspūdžio apskritai nepaliko“ (*ibid.*, 37). 2) „Nei Žemaitės, nei Šatrijos Raganos reikšmės prozininkų, nei Sofiją Čiurlionienę atitinkančio kultūrinio sąjūdžio ideologijų nepriklausomoje Lietuvoje nėra. Kultūriniam gyvenimui iš „laisvų žaidimų“ virtus profesionaliu, jo postus užpildė vyrai“ (*ibid.*, 41–42). Atsižvelgdamas į kai kurias Maironio eiles, V. Kavolis rašė: „apie moteris, dukteris, proseneles ir seseris – nė žodžio. Istorija kaip atgimimas – išimtinai vyrų projektas“ (*ibid.*, 139). 3) „Jeigu prieš Pirmąjį pasaulinį karą filosofija turėjo tikslą lietuvių religinę vaizduotę išlaisvinti, tai dabar ji savo uždaviniu pasirenka išlaisvintą vaizduotę surišti gilesniais priklausomybės saitais“ (*ibid.*, 121).

¹⁵ Tai nereiškia, kad tarpukario Lietuvoje nebuvo girdėti nusivylimo gaidų. V. Kavolis atkreipė mūsų dėmesį į daug pasakančias Antano Miškinio – vieno „autentiškiausių nepriklausomybės poetų“ (*ibid.*, 143) – eiles: „Vai, linksma buvo ir smagu, kol ėjome / su Lietuva, kai kelėsi gyventi iš naujo. / Dabar – mes pūstame dienų kalėjime; / Dabar – užmiršome, kad ašaros ir kraujas.“ Dar tarpukariu „atgimimo mitą pakeitė nedemokratinės valstybės rutina“ (*ibid.*, 143).

Literatūra

- Cassirer, Ernst, *Philosophie der symbolischen Formen*, Bände 1–3. Hamburg: Felix Meiner, 2023.
- Fink, Eugen, „Operative Begriffe in Husserls Phänomenologie“, in *Studien zur Phänomenologie 1930–1939*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1966, 179–204.
- Gadamer, Hans-Georg, *Tiesa ir metodai: pamatiniai filosofinės hermeneutikos bruožai*, iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2019.
- Kavolis, Vytautas, *Sąmoningumo trajektorijos*. Chicago: AM & M Publications, 1986.
- „Vytautas Kavolis“, *Wikipedia*, žiūrėta 2026 kovo 10, https://en.wikipedia.org/wiki/Vytautas_Kavolis.
- Zweig, Stefan, *Vakarykštis pasaulis: europiečio prisiminimai*, vertė Giedrė Sodeikienė. Vilnius: Tyto alba, 2024.

Saulius GENIUŠAS

The Chinese University of Hong Kong, China

AWARENESS, CONSCIOUSNESS, SELF-CONSCIOUSNESS

Summary. The article discusses awareness, consciousness and self-consciousness by examining the philosophical and methodological significance of Vytautas Kavolis’s *Trajectories of Awareness*, with the aim of delineating the field of research on cultural awareness. I maintain that Kavolis’s concept of awareness (*sąmoningumas*) points at a hidden dimension of culture that cannot be reduced either to consciousness or to self-consciousness. Here awareness is understood as a historically changing, collective, and largely unconscious network of fundamental attitudes and assumptions that, in a given period, appears to a community as “self-evident” and “natural.” The article singles out four features of awareness: it designates the least reflected connections between thinking and feeling; it does not describe accidental opinions, but deep structures; it is a collective rather than an individual phenomenon; and it is historically variable. In this way, awareness comes close to Hans-Georg Gadamer’s notion of “prejudices” and can be conceived as a collective unconscious – the ground of consciousness and its point of reference. The article also highlights a methodological problem: how can consciousness reflect its own ground, which is, in principle, not directly accessible to it? The article shows that for Kavolis, literature, and especially poetry, is the royal road leading to Lithuanian consciousness. In the concluding paragraphs, the concept of consciousness is applied to an analysis of Lithuanian understandings of freedom and Europe. It is emphasized that freedom and European identity are not “natural” givens, but fragile, historically constituted achievements of awareness that can and must be reflected upon and consciously nurtured.

Keywords: awareness, consciousness, self-consciousness, collective unconscious, prejudices, Vytautas Kavolis.